

TOPONIMIA IKERKETEN OINARRI TEORIKOAK

Patxi Galé
Onomastika batzordea
Euskaltzaindia

TOPONIMIA ZERGATIK IKERTU BEHAR DEN

Udal batek bere eskumena den eremuko toponimia ezagutu behar du, batez ere bere eguneroko jardunean lekuak izendatu behar dituelako. Toponimia beharrezkoa da bai udaletxeko funtzionamenduan eta bai herriko jendearen bizitza arruntean ere: kale-izendegia, herri-lan berriak, industrialdeak, lur-eremuen ustiaketa... Baina hau gutxi balitz, leku izenek kultur ondarearen atal bat osatzen dute eta, hartakotzat harturik, erakundeen eta hiritarren babesa merezi eta behar izaten dute. Nolabait esateko, Udalen eginbehar eta arduren artean, herriko toponimiaren ezagutza eta babesa ere badago.

Gure ondare toponimikoaren zati handi bat euskal izenez osatua dago. Dakigunez, euskara luzaro bizi izan da gure artean inolako ofizialtasunik edo administrazio erabilerarik izan gabe. Baina jadanik administrazioan erabil daiteke –ez dago guztiz debekaturik, alegia– eta leku izen horiek ez dira beste hizkuntza ofizialaren itxura grafikoaren pean ezkutatu behar, beren hizkuntza propioaren arau ortografikoak bete behar dituzte grafia horiek nahiz, paradoxikoki, leku horietako askotatik euskara gaur egun desagertua den. Gainera, euskararen estandarizazio eta normatibizazioaren prozesua aurrera doa, mantso bada ere, eta grafia horiek irizpide homogeen batzuen arabera izatea komeni da. Hortaz, gure toponimia normalizatu beharra dago euskararen beraren normatibizazioaren eta normalizazioaren prozesuaren barruko atal bat bezala, agian atzeratuenik daramaguna.

TOPONIMIA IKERKETEN AURREKARIAK

Toponimia ikerketen historia Euskal Herrian ez da oso luzea. XIX. mendetik zetorren bolada etnografiak erromantikoarekin lotu behar ditugu lehenbiziko saioak eta, gurean, XX. mendearen aurreneko urteetan hasi ziren gauzatzen. Leku izenak maiz agertzen dira aipatuak lehenagoko idazlanetan, hala euskarazko testuetan nola hizkuntza jasoagoetan idatziriko dokumentazioan. Baina leku-izenak ikergai gisa ulertuta, ez zaizkigu agertuko XIX. mendera arte.

Euskal Herriko lekuen izenen bilketa edo azterketa sistematikoaren lehenbiziko saioak Iparraldean aurkitzen ditugu. 1826an argitaratutako Lécluseren euskal gramatika, mugaz bestaldeko herri batzuen euskal izenak jaso ziren sistematikoki¹. 1863an Raymondek ere bere hiztegi topografikoan² Bearn eta Euskal Herri kontinentaleko herrien izenak jasotzen zituen, bertako hizkuntzen aldaerak ere agerturik.

¹ LÉCLUSE, Fleury de: *Grammaire Basque*, J.M. Douladoure, Toulouse-Baiona, 1826. Ikus, halaber, LAKARRA, Joseba Andoni & URGELL, Blanca: "Lécluse-ren Hiztegia. Euskalaritzaren historiako lanabesak (II)", *ASJU*, XXII-1 (1988), 99-211.

² RAYMOND, Paul: *Dictionnaire topographique, Béarn eta Pays Basque*, Imprimerie Impériale, Paris, 1863. Gure egunetan ere argitara emana: Ekaina-Amalur, Donibane Lohizune, 1983.

Aita Hatanek³ 1895ean ipar Euskal Herriko herri izenen zerrenda ez ezik, haien etimoa ere azaltzeko egin zuen lehenbiziko saioa.

Hegoaldean piztu zen, ordea, euskal toponimia bildu eta jasotzeko lehenengo egitasmo handi eta sistematikoa, ageriko helburu etnografiko eta euskaltzaleekin. Horretarako, Luis Eleizalde euskaltzainak abian jarri zuen Euskal Herrian zehar laguntzaileen sare handi bat eta, 1922an hasita, euskal toponimoen zerrenda alfabetikoak argitaratzeari ekin zion. Asmo eta prozeduraren ideia bat egiteko, egitasmoaren aurkezpena eta deialdia plazaratzen zuen artikuluak “A los vascos de buena voluntad” zeukan izenburua⁴. Zerrenda hauen argitalpena Espainiako gerrak eten zuen, baina 1964an ikusi zuten argia azkeneko lerrodek eta, guztira, 21340 leku-izen daude han jasorik⁵. Aintzat hartzeko corpusa da, beraz, izen bakoitzaren izaera eta kokapena ere ematen dituen aditzera.

Zerrenda hauen balioa gutxietsi nahi izan gabe, urte batzuk pasatu behar izan ziren helburu zientifiko argiagoeekin lehenbiziko egitasmoak planteatzen zitezkeen. Euskal onomastikaren ikerkuntzan jauzi hau eman zuena Julio Caro Baroja izan zen. Bere *Materiales* izeneko lana⁶ inoiz izan da aipatua erromantikotasunetik zientifikotasunerako urrats bezala. Ildo beretik eta berme horrekin berarekin, Caro Barojak hein handiagoko egitasmo baterako lehen lerroak zehaztu zituen aspaldisko artikulu batean⁷: “Proyecto para la elaboración del fichero de toponimia y antroponimia vasca medieval”. Izenburua irakurtze soiletik uler daitekeenez, helburu filologiko eta historiko hutsekin abiatutako egitasmoa izan zen, euskararen normalizazioa eta leku-izen horien gizarteratzea aintzat hartzen ez zituena. Gauzatu ezenez gero, Ricardo Zierbide ere saiatu zen, zenbait urte beranduago, era horretako egitasmo bat diseinatzen eta abiatzen. Ideia horren hazia “Onomasticon Vasconiae” izeneko artikuluan irakur daiteke⁸.

Euskararen eta euskal toponimiaren araupetzea eta gizarteratzea kontuan izaten zituen lehenbiziko egitasmo mardula, José María Jimeno Juríok abiatu eta zuzendu zuen Nafarroan. Haren helburuak, ibilbidea eta, bereziki, metodologia aztertu nahi dituenarentzat, Euskaltzaindiak antolatutako I. Onomastika jardunaldietako aktetan dago jasoa haren ponentzia⁹.

EUSKAL TOPONIMIAREN IKERKETA ETA NORMALIZAZIOAREN HISTORIA

Gure garai hauetan euskararen egoerak aldaketa esanguratsu batzuk izan ditu, leku-izenen tratamenduan ondorioak izan dituztenak. Alde batetik, euskarak berak arautze prozesu luze eta sakon batean dago sartuta. Euskara estandarren diseinuak, abiatzeak eta –egia esan dezagun– izan duen arrakastak, orain arte bere historia luzean inoiz ere ezagutu ez duen loraldi literarioa ekarri diote euskarari. Euskara batuari esker, orain arte ia eragotzirik zeukan maila idatzia konkistatu du gure hizkuntzak. Beste alde batetik, Hegoaldeko erkidegoetan marko autonomikoen abiatzea edo erreforma ere eragingarriak izan dira euskararen egoerarako. Euskal Autonomia Erkidego osoan eta Nafarroako alde euskaldunetan nahiz, beste neurri batean, mistoan, euskarak estatus ofiziala omen du eta administrazio hizkuntza bezala erabilia izateko atea irekitzen dizkio horrek neurri zabalago edo

³ HATAN, Abbé Jean: *Explication des principaux noms propres de villages du Pays Basque français et des provinces basques*, Vignancourt, Paue, 1895.

⁴ CAMPIÓN JAIME-BON, Arturo & BARAIBAR ZUMARRAGA, Federico & VELASCO LÓPEZ-CANO, Eduardo & ARRIANDIAGA GOROCICA, Manuel de & ELEIZALDE BRENOSA, Luis de: “Patronimia y toponimia vasca. A los vascos de buena voluntad”, *Euskalerraren alde*, V (1915), 242-246.

⁵ ELEIZALDE BRENOSA, Luis de: “Listas alfabéticas de voces toponomásticas vascas”, *RIEV*, XIII (1922), 113-128, 420-438, 493-509; XIV (1923), 128-144, 315-328, 442-456, 558-571; XVIII (1927), 625-633; XIX (1928), 77-87, 381-392, 614-626; XX (1929), 24-35, 218-227; XXI (1930), 178-201, 518-546; XXII (1931), 288-303; XXIII (1932), 408-437; XXIV (1933), 283-303, 387-404; XXV (1934), 418-429; XXVI (1936), 168-176 eta *BRSBAP*, XIX-3 (1963), 241-273; XX 1-2 (1964), 103-159.

⁶ CARO BAROJA, Julio: *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*, Salamancako Unibertsitatea, Salamanca, 1945. Berrikiago argitaratua: Txertoa, Donostia, 1990.

⁷ CARO BAROJA, Julio: “Proyecto para la elaboración del fichero de toponimia y antroponimia vasca medieval”, *BRSBAP*, V-3 (1949), 381-385.

⁸ ZIERBIDE MARTINENA, Ricardo: “Onomasticon Vasconiae, consideraciones metodológicas”, *FLV*, 45 (1985), 175-182.

⁹ JIMENO JURÍO, José María: “Recogida de toponimia. Ámbito, fuentes, metodología. La experiencia navarra”, *I. Onomastika jardunaldien agiriak, toponimia, Gasteiz, 1986ko apirila*, Onomasticon Vasconiae 4, Euskaltzaindia, Bilbo, 1991, 99-110.

murrizago batean. Besteak beste, euskal toponimoak euskal grafia arauzkoan agertzea dagoeneko ez dago debekaturik eta gure herrien izen ofizialak, errepide eta kaleetako seinaleztapenak, bulego ofizialeko errotulazioa... euskaraz ere jartzea ohikoa da gaur egun. Batez ere beharizan hauei erantzuna emateko, administrazioek abiatu dituzte, beste zenbait inizatibaren artean, toponimia ikertzeko egitasmo batzuk.

Neurri handiko lehenbiziko egitasmoa Nafarroan abiatu zen 1980ko hamarkadaren amaieran eta lehen aipatu dugun Jimeno Juríoren diseinu harekin lotu behar da. Nafarroako Gobernuak behar hori ikusirik, ikertzaile hari eman zion lanaren zuzendaritza eta 1992tik 1999ra bitartean *Nafarroako toponimia eta mapagintza* izeneko bilduma joan zen plazaratzen¹⁰. Lan horretan, Nafarroako Foru Erkidegoko lur eremu guztia joan zen arakatzen, eskualdez eskualdeko ikerketen bidez eta lan-talde nahiz laguntzaile sare handi baten parte hartzearekin. Eskualde bakoitzeko liburuki bat argitaratu zen, leku-fitxa bilduma moduan eta eskala zehatzeko mapez lagundurik, bertako toponimia nagusi eta txiki guztia jasoz. Bilduma 59 liburukiz osatua dago eta guztira 99000 leku-fitxa baino gehiago kontsulta daitezke bertan, bakoitzean dokumentaturiko erak, ahoz bildutako lekukotzak eta milaka ohar etnografiko, historiko nahiz linguistiko agertzen direlarik. Izen horiek izaera ofiziala ere jaso zuten Nafarroan.

Jimeno Jurío aipaturiko egitasmoa ideatzen ari zen garai berean, jadanik 1986. urtean, Euskal Autonomia Erkidegoko Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak enkargaturik, Deustuko Unibertsitateko Ikerkuntza institutuak (Deiker) Bizkaiko toponimiaren lehen inbentarioa egin zuen, Nerea Mujika irakasleak zuzendu eta hizkuntza alorra Alfontso Irigoien euskaltzainak gainbegiraturik. Iniziatiba honek segida izan zuen Araban eta Gipuzkoan 1991 eta 1993 bitartean. Hasierako corpus hau oinarri, berriz ere Eusko Jaurlaritzak eman zion Deiker institutuari toponimia hori guztia arautu eta 1:5000 eskalako mapetan jartzeko mandatua. Bizkaia egin zen lehenik (2001-2003), gero Araba (2005-2006) eta azkenik Gipuzkoa (2007-2008). Ideia bat egiteko, lan horretan Euskal Autonomia Erkidegoan 26200 toponimo baino gehiagoren arauzko grafiak eman ziren. Datu dokumentalak eta ahozkoak ugariagoak ziren arren, eskala hartako kartografian errotulatu beharreko lekuen hautespen bat egin zen. Lan hauen emaitzak Jaurlaritzako Web orrian kontsulta daitezke¹¹ eta Aldundien esku ere jarri dira beren kartografia lanetan erabiliak izateko, eskaintza horri oso erantzun desberdinak eman bazaizkio ere¹².

Iparraldeko legezko egoera zeharo desberdina izanik ere, gauzak ez daude pintatu ohi dizkiguten bezain ilun. Frantziako Errepublikan Institute Géographique National izaten da mapak egitearen ardura duena. Mapa hauek oso ongi banatzen dira –edozein liburu-denda nahiz kioskotan aurki daitezke– eta benetako tresna normalizatazaileak izaten dira. Baina beste alde batetik, gauza jakina denez, Frantziako hizkuntza ofizial bakarra frantsesa da. Gainerako hizkuntzei duela gutxi ukatu egin zaie bestelako estatuserako bidea. Hala ere, urrats xume batzuk eman dira errepublika horretan ere, euskara eta gainerako hizkuntza gutxiutuak “babestu beharreko ondare”tzat hartuak izan baitira. Iparraldean Euskararen Erakunde Publikoa izeneko jarri da abian eta, besteak beste, euskal toponimoak euskaraz ere errotula daitezen zaintzeko egitekoa du. IGNk berak ere, Euskaltzaindiari eman zion bere mapetako toponimia euskarazko grafia propiora pasatzeko mandatua eta egitasmoa aurki amaituko da, Iparraldeko euskaltzainek eta Onomastika batzordearen parte hartzearekin. Guztira 12000 leku-fitxa baino gehiago biltzen ditu datu base honek, corpus dokumental xume baten eta egindako ahozko bilketaren bermearekin.

TOPONIMIA ARAUTZEKO IRIZPIDE OROKORRAK

¹⁰ JIMENO JURÍO, José María (zuz.): *Nafarroako toponimia eta mapagintza / Toponimia y cartografía de Navarra*, LIX liburuki, Nafarroako Gobernua, Iruñea, 1992-1999.

¹¹ *EAEko toponimia*, http://www.euskadi.net/euskara_toponimia

¹² Neurri handi batean lan honen emaitzak jasotzen dituen lehen argitalpena hau dugu: *Bizkaiko gidaliburua / Guía de Bizkaia*, 2004, e. 1:20000, Bizkaiko Foru Aldundia, Hirigintza eta Udal Harremanen Saila, Bilbo, 2004

Euskara batua edo estandarerako oinarriak jarri zirenean, ondare amankomuna lehenetsi edo, baliabideen ugaritasunaren aurrean, euskalki-aldaeren arteko hautua egiteko eredu onartu zen nolabait. Hala ere, badirudi bide estandarizatzaille hauek hizkuntza arrunterako direla baliagarriak eta ez onomastikaren alorrerako. Hala, *Aretxabaleta*, *Sorholüze*, *Uribarri* eta *Aizkorri* idazten dugu gaur egun, eta ez *Haritzabaleta*, *Soroluze*, *Hiriberri* edo *Haitzgorri*. Adibideetan ikus daitekeenez, leku-izenetan –eta orobat deituretan–, aldaera dialektalak onartzen dira erabilera jasorako ere.

Euskara batuaren hasierako garaietan, ez ziren gutxi izan euskaltzaleen artean gertaturiko eztabaidak, borrokak eta ezinikusiak: *H* letra dela eta, euskalkien gainbehera zela eta, hizkuntza artifiziala ote zen estandar hura... bakoitzak bere txokoan (euskalkian, herrian, auzoan, etxean...) erabiltzen zena defenditu nahian ari zen. Hizkuntza arruntean nola edo hala debate hura gaindituta dagoela ematen duen arren, badirudi eredu populista –*jatorrista*– haren defendatzaileak gaur egun plaza berria aurkitu dutela dema zaharkitu honetarako: toponimia. Euskara estandarren eredu jasoaren arrakasta inor gutxi eztabaidatzen duen garaiotan, joera zahar haiek alibiatzeko irteera toponimian aurkitu dute. Hitz arruntak ez, baina leku-izenak, bakoitzak esaten dituen erara idatzi behar omen dira. Eta hori gainera, aipatu sistema estandarrean integratzeko. Horregatik, oraindik badago *Ibarla*, *Izal*, *Olazti* edo *Seani* bezalako herri-aldaeren erabilera defenditzen duenik (*Ibarrola*, *Idiazabal*, *Olatzagutia* eta *Zeanuri*).

Kontrako muturrean, paperetan idatzirik ageri dena erabili behar dela dioenik ere ez zaigu falta. Euskaraz *Bilbao*, *Huarte*, *Sopelana* edo *Rentería* aldaeren aldekoek argudiatzen dutenez, izen horiek dokumentazioan beti ageri omen dira horrela idatzirik. Lehen esan dugun bezala, paperetan era horiek aurkitzea eta ez besterik, ez da harrizkeoa, euskara ez baita inoiz ere izan administrazio hizkuntza eta, eremu tematiko mugatu batzuk kenduta, ia itxita izan duelako idatzizko erregistrorako bidea. Halako argudioen atzean, historizismo elitistaren moduko jarrera sakonagoak ezkutatu ohi dira. Hauentzat *Bilbo*, *Uharte*, *Sopela* edo *Erreterria* dioena *aldeano* bat da eta *aldeanadak* ez dira idatzi behar. Euskara iletratuen hizkuntza zela irakur daiteke iturri historiko zaharretan (“lengua vulgar vascongada”), baina gaur egun jarrera horietan tematzeak ez dirudi zentzu handirik duenik: euskarak ere badu –edo izan behar du– bere erregistro kulta.

Eta nola ezartzen dira toponimoen arauzko era jasoak idazteko irizpideak? Irizpide nagusia emanda dago dagoeneko. Euskalkiak errespetatu egin behar dira onomastikaren alorrean. Euskalki gehienak erabili izan dira –zein gehiago zein gutxiago– literatur lanetan eta, beraz, badute beren eredu idatzia, formalki gehienetan urrun samar geratzen bazaigu ere. Grafia kontu batzuk gora behera (*tx-ch-tch*, *x-sh-ch*, *ñ-in*, *ll-il*, *y-j*, *h-Ø...*), era dialektal arauzkoak nola edo hala ezarrita daude *de facto*, hots, badakigu idazkera zaharra gaurko usadioetara moldatzen. Euskalki batzuek, gainera, badute barneko batasun hori babesten duen kultur-talde edo erakunderik. Baina kontuz. Euskalkitzat ez da hartu behar edozein herritan edo auzotan “esaten den” guztia. Bistan da, aldagarritasunaren alderdi askoren atzean ez dagoela euskalkien babeserako borondate legitimoa, bereizi nahi antzu eta kaltegarria baizik. Argi dago toponimia lurrari bereziki lotutako iker-eremua dela. Beharbada horregatik, lekuan lekuko biztanleek bereziki propioa den ondareztat dauzkate beren inguruko leku-izenak. Maizenik, beren gurasoengandik berengana emandako jauzi itzelaz ere ez dira ohartzen eta jatortasunaren mukurua “bertakoek” gaurko esanetan dagoela sinesten dute irmoki. Hori ez da tradizioa jagotea.

Tradiziozko euskalki literarioek erakutsitako ondarearen babesa ez ezik, Onomastika batzordearen irizpideetan euskara estandarrean jarraitu ohi direnekin bat etor daitezkeen irizpide “orokorrak” defenditzen dira. Adibidez, ez da *Madarixa* idazten euskara batuaz *mendixa* edo *haundixa* idazten ez diren arrazoi berberetatik. Haren ordez, idatzizko *Madariaga* hobesten da eta bakoitzak ahoska dezala bere eskualdean egiten den moduan. Kontrara, *Urioste* eta *Irigibel* toponimoak euskalki desberdinetako aldaera jator eta babestekotzat hartuko ditugu, esanahi berbera badute ere. Euskara ultraestandarrean *Hiriitze* eman beharko ote genuke?

Toponimia biltzean dialektologia arruntean hain erraz aurkitzen ez diren hainbat eta hainbat fenomeno autonomo eta bereiz aurkitzen dira, eskualdez eskualdeko ezaugarri interesgarri askorekin batera. Guk

ez dugu defendituko halakoak ez direnik arakatu eta ikertu behar. Baina hizkuntza estandarrerako toponimia arauzko bat behar dugu. Eta behar dugu ez daukagulako. Eta ez daukagulako gertatzen zaigu jendeak ez dakiela zer-nolako seinaleztapenak jarri, ez dakiela nola deklinatu behar diren urruneko nahiz etxe ondoko leku-izenak, ez duela asmatzen toponimoa eta generikoa josteko tenorean...

Horiek guztiak araupetzeko eta euskara estandarraren idatzizko erregistroan integratzeko ari da lanean Onomastika batzordea. Askok uste dutenaren kontra, toponimia arautzeko prozeduran ez dira lehenik irizpideak jartzen eta gero toponimoen grafiak erabakitzen. Metodologia egokiaz egindako toponimia ikerketetan aurkitzen eta identifikatzen diren fenomeno guztiak, hala dokumentazio idatzian aurkitutakoak nola ahozko bilketan jasotakoak, tipifikatu behar dira eta bakoitzari komeni zaion soluzio grafiko egokia bilatu behar zaio. Eta segurtasunez egiteko, fenomeno bakoitzaren neurria, tradizioa eta hedadura geografikoa ezagutu behar dugu lehenik.

IRIZPIDEAK NONDIK HELDU DIREN

Toponimian aurkitzen ditugun hizkuntza-gertakari asko Euskal Herri osoan zehar kausi daitezke, orainean nahiz iraganean eta gehienetan soluzio grafikoa bat bakarra izatea da egokiena. Adibidez, bokalarteko *-n-* hotsaren erorketa, beste zenbait hizkuntzatan ez ezik, euskararen barietate guztietan ere gertatzen den fenomeno da, eta tradizio luzeko fenomeno. Hortaz, aski dugu *-n-*rik gabeko aldaeraren berri xume bat aurkitzea, euskal era arauzkotzat *Berrikao*, *Gauza*, *Gindao* edo *Sopela* aldaerak hobesteko (gaztelaniaz *Berricano*, *Ganuz*, *Guindano* eta *Sopelana*).

Beste zenbaitetan, ordea, euskalki zehatz bati dagozkio ezaugarriak eta orduan, aintzat hartzekotan, bakarrik eremu geografiko horretan onartzen dira, irizpide bezala, grafia horiek. Adibidez, *Olabarri* izena da arauzkoa Bizkaiko Fruizen, baina *Olaberria* Gipuzkoako Goierrin nahiz Nafarroako Eugin.

Maiz gertatzen da fenomeno bakar batek tradizio desberdina duela eremu geografiko bitan. Kasu hauek askotan eztabaidatuak izaten dira, baina badirudi zuhurrena tradizioa errespetatu eta azken orduko analogiei merezi ez duten mailarik ez ematea dela. Halaxe, mendebaldeko eredu idatzietan oso ondo dokumentatua eta gure egunetara arte heldu den *-ena* etxe-izenen atzizkia (jatorriz edutezko genitibo hutsa baino ez dena) gordetzearen aldeko jarrera erakutsi du Onomastika batzordeak, nahiz eta gaur egun (XIX. mendetik datorren bolada) Bizkaiko eta Debarroko leku askotan *-ene* esaten den. Hauen defendatzaileek Gipuzkoako ekialdetik harantz aurkitzen den eta tradizio luzeagoa duen *-enea* ezaguna erabiliko dute ahotan argudio bezala. Baina Bizkaian ez bezala, Nafarroan-eta XVII. mendean jada dokumenta daitezkeela isilpean gordeko dute. Gure iritzian, *Arotzena* arautu behar da izen horretako etxea mendebaldean eta *Arotzena* ekialdean.

Fenomeno bakoitzaren aurrean nolako soluzioak eman daitezkeen proposatu, eztabaidatu eta ondoko irizpideen formulazioa ez dira egin hutsaren gainean. Horretarako bidea gorago aipatu diren corpus toponimikoak eta, bereziki, haien datutegi dokumental eta ahozkoak izan dira oinarria. Hau da, arauzko soluzio grafikoak beti proposatu dira datu multzo aberatsen bermearekin eta Euskal Herri osoaren perspektiba zabala begi aurrean edukita. Lehen aipatu diren lanek beren ekarpena izan zuten irizpideen eremuan eta goian aipaturiko ordenean joan ziren ekoizten eta argitaratzen. Nafarroako toponimia bilduma plazaratu ondoren, Onomastika batzordeak ordura arteko irizpideen bilduma atera zuen¹³, lan hartan zehar aurkitutako problematikak eta bilatutako soluzioak aditzera emanik.

Deustuko Unibertsitatean Bizkaiko toponimiaren ikerketari ekin zitzaionean, irizpide haiek berak izan ziren abiapuntua baina, euskalkiaren berezitasunagatik problematika berri eta desberdin asko aurkitu ziren eta irizpide zehatz ugari proposatu, eztabaidatu eta ezarri behar izan ziren. Irizpide hauek ere

---

¹³ GORROTXATEGI NIETO, Mikel & SALABERRI ZARATIEGI, Patxi: "Toponimia txikia arautzeko irizpideak", *Euskera*, XLV (2000-1), 273-314. Separatan ere argitaratua.

Onomastika batzordearen oniritzia jaso zuten eta Eusko Jaurlaritzaren Web orrian eskura daitezke¹⁴. Arabako arautze lanak ere bere ezaugarri bereziak izan zituen, bereziki euskara desagertu den lurraldeetako euskal toponimia arautu behar izan zelako, sarritan guregana desitxuratu samarra heldu dena. Gipuzkoaren kasua ez zen hain aberasgarria izan irizpidegintzaren aldetik, jakina denez, gipuzkera eredu estandarretatik hurbilago dagoelako.

Gaur egun Iparraldeko toponimia lanaren lehen fasea amaitzen ari delarik, garrantzi berezia ematen ari zaio lurralde haietako leku-izenetan erabili behar diren arautze irizpideei. Maiz Iparralde errealtate bakun eta sinple baten moduan irudikatzen badugu ere, euskalkien aldetik konplexu samarra da eta tradizio nahiz usadio dialektal horiek babesteko soluzio plural eta egokiak bilatu dira eta halaxe aplikatu. Iparraldeko lan hori burututakoan, komeniko litzateke irizpide horien guztien bilduma sistematizatu eta ondo ordenatu ondoren, modu didaktiko eta erabilgarrian nola edo hala plazaratzea, baina hori etorkizunerako beste kontu bat da...

Aipatu diren lan hauek eta beraien aurrekariak, nolabait esatearren, ikuspegi “makro” batetik egin dira eta, horrenbestez, hedadura handiko helburu horrekin bat datozen metodologia “makro” batzuk erabili dira. Lan hauek ez dira, hala ere, azken muga edo helburua. Haien ondoren sakontasun handiagoko lan “mikro”en txanda dugu. Lan metodologia zehatzagoak eta arakatze lan exhaustiboagoak ekar ditzakete lan hauek. Bigarren urrats honetan koka ditzakegu nolabaiteko boladan dauden herri monografiak. Sakontasun, zehaztasun eta exhaustibitate handiagokoak izanik ere, badute arrisku berezi bat ikertzaileek begi-bistan eduki behar luketena: toponimiaren kontua gai identitarioekin lardaskaturik egon ohi da gure irudimenean eta, sarri askotan, hizkuntza aldaeren aberastasunak non amaitu eta txokokerien nahaskeria antzua non hasten den ez dago nahi eta behar genukeen bezain garbi. Bakoitzak bere herriko produktuak promozionatu nahi izaten ditu eta ikertzaile askok aurkitu uste izaten dituzte izugarritzko altxorak etxe ondoko toponimian eta auzokide diren informatzaile jatorrengan. Orain arte beste inork erreparatu ez dituen fenomeno fonologikoak identifikatzen dituzte, inoiz euskararen jatorrian eta protoeuskeraren sekretuetan argia egingo dutenak...

TOPONIMIA IKERKETA BATEN URRATS NAGUSIAK

Gure eremu geografikoan lanean ari diren ikertzaileen lan ildoetan bi joera nagusi antzematen ditugu. Alde batetik, *Euskal Etnografia Eskola* zaharraren ondorengo jo genezakeena eta, bestetik, eskola historiografiko tradiziozalea deit genezakeena. Lan ildo huts eta garbi hauek idealak dira, noski, errealtatean beren ezaugarriak nahasten eta konbinatzen dituztenak. Hala ere, edozein toponimia lan harturik, erraza da egileak zein muturretatik hurbil dauden antzematea.

Joera etnografiazaleak beti lehenetsiko ditu ahozko informatzaileengandik landa-lanean lorturiko datuak eta mesfidantzaz –bigarren mailako osagarri bezala– aztertuko du dokumentazio idatzia. Halako ikertzailea populismorantz makurtuko da segur aski arauzko eren grafia erabakitzerakoan. Ondorioz, ezaugarri dialektalak ez ezik, txoko bakoitzeko aldaerak eta fonetismo “jator” guztiak ere babestu nahi izango ditu idazkera estandarra medio. Eskola folklorista honek, XIX. mendeko erromantizismoan du azken sustraia eta, beste toki batzuetan modaz pasatu bada ere, gurean oraindik *ospe ona* izaten segitzen du. Egia da 1920. urteen hamarkadan Arantzadik eta Barandiaranek bultzatutako metodologia etnografikoak zaharkiturik daudela gauza askotan, bereziki beren oinarri teoriko eta ideologikoetan. Hala ere, onartu behar dugu oraindik gaur egun balio handia duten zenbait prozedura diseinatu zituztela duela ia ehun urte. Metodo horiek ezagutu, baloratu, iragazi eta erabil daitezke gure alorreko landa-lana egiterakoan. Euskararen eremuan horren aitzindariak izan ziren sasoi betsuan Resurrección María Azkue, Arturo Campión eta, toponimiari gagozkiola, gorago aipatu dugun Luis Eleizalde ere.

---

¹⁴ Toponimia arautzeko lan-taldea: *Euskaltzaindiaren irizpideak. Erabilera eta oharra*, http://www.euskara.euskadi.net/r59-738/eu/contenidos/informacion/6511/eu_2418/adjuntos/IrizpideakHPSEikerZuzendua20051.pdf

Kontrako muturrean historizismo elitista izango genuke. Lan ildo hauen zaleek “toponimia historikoa” dute gustuko. Aztertzen duten lur eremuko biztanleengandik informazioa biltzea ez dute beharrezkoa ikusten, “egiazko” datuak dokumentazio historikoan agertzen direnak direla uste dutelako. Dokumentalista jakitsuaren informazioak du lehentasuna, eta herritar xumeek darabiltena haren desitxuraketa baino ez da. Honen atzean, eskola historiografiko enpiristen metodoak eta jakintzaren banaketa elitistaren ideologia gorde ohi dira. Gaur egun –bereziki “adituen” elitismo hori– oraindik indartsu daude joera hauek gure arteko zenbait kultur erakundetan, nahiz beste herrialde batzuetan aspaldi zaharkiturik gelditu diren. Eskola honetakoek ez dute euskararik aurkituko arakatutako dokumentazioan eta, ondorioz, euskara apenas existitu ere ez dela egin aterako dute konklusio zientifiko bezala, are gutxiago euskal toponimoen euskal grafiarik... Hala ere, onartu beharra dago haien metodo enpirikoen hainbat prozedura, oso baliagarriak direla gure ikerketen datu dokumentalen bilketan.

Bi muturreko joera hauek aipatuta, gogora ekar dezagun zein ote den toponimia ikerketen helburua. Ikerketan zehar interes nahiz balio handiko pila bat informazio batu, aztertu eta aurkeztu ahal den arren, euskarak *faltan* duena eskaintzea da, gure ustez, bilatu behar dena. Ahozko errek, definizioz, bizirik dagoen toponimiaren berri ematen digute. Baina ahozko erregistroa zein ote den ez da gure gabezia nagusia. Batez ere idatzizkoa falta zaigu. Gure problema da idatzizko toponimiarik ez dugula edo, bestela esanda, euskal toponimia beste hizkuntza batzuen arau grafikoekin idatzi dela orain arte eta, beraz, ez dakigula leku-izenak euskaraz nola demontre idatzi behar ditugun. Toponimia maila guztietan erabilgarri bihurtuko badugu, arauzko era grafikoa zein den erabakitzea da toponimia ikerketa baten helburu nagusietakoa. Helburu horren premia argi ikusten badugu, onartu beharko dugu idatzizko datuek garrantzi edo pisu handiagoa izango dutela erabaki beharrekoak erabakitzeko. Ordea, idatzizko leku-izen horiek gehienak euskara ez diren beste hizkuntza batzuetan jasota eta egokituta agertuko zaizkigunez, ahozko datuek informazio hutsune hori betetzen lagunduko digute.

Baina helburuak helburu, ohiko ikerketa batek honako urrats nagusi hauek izaten ditu¹⁵, neurri batean edo bestean ikerketa prozesuaren oinarriak izango direnak: 1 Datu dokumentalen jasoera, 2 ahozko informazioaren bilketa, 3 toponimoen arautze grafikoa eta 4 izenen normalizazioa.

1. Fondo dokumental, kartografiko eta bibliografikoen inbentarioa eta ondoko erauzketa.

Denboraren arabera ordenaturik, dokumentazioan, mapetan eta abarretan idatzirik aurkitzen ditugun leku-izenek, beren historia idatziaren berri ematen digute. Ez dira inpresioak edo memoria ariketa espekulatiboak, datuak baizik eta, horrenbestez, bilketa honetatik aparte utzi behar dira iritzi, uste, interpretazio, herri etimologia eta era honetako gauzak. Horrek ez du esan nahi halakorik ez dela jaso behar, daukaten balioa eman eta dagokien sailean gorde behar direla baizik. Datu hotzak izanik ere, kontuan izan behar dugu iturri dokumental guztiek ez dutela fidagarritasun maila bera eta jasotako lekukotzak garai bakoitzeko baldintzetara egokituta aurkituko ditugula ezinbestez (eskribauen irizpideak, administrazio hizkuntzaren ortografia, unean uneko moda eta prestigioa...).

2. Ahozko informatzaileen bilaketa, identifikazioa eta informazioaren bilketa.

Laburbildurik, helburua gaurko erabilera mintzatuaren berri jasotzea dela esan daiteke. Herriko leku-izen horien erabiltzaileei galdetzean, izaera desberdineko arrazoi askorengatik, gertatuko zaigu aurreko fasean lortu ditugun era dokumentalak eta ahoz jasotzen ditugunak, ez direla izango nahi genituzkeen bezain *antzekoak*. Hala ere, ahozko informazio hau izango da antzina erabilitako izen dokumentatuak eta gaurko eremu geografiko izendatuak erlazioan jartzeko biderik seguruena eta, gehienetan, bakarra. Informazio horien eramale fin eta egokiak bilatu behar ditugu, beraz. Informatzaileak bilatzeko irizpideak kualitatiboak izaten dira, errepresentatiboak baino gehiago, hau da, informatzaile egokia ez da herriko batez besteko *tipo* kulturala, kultura zaharrea edo jatorrean jantzia dagoena baizik. Arrazoi beragatik, esan behar dugu jasotako datuek ez dutela balio

¹⁵ Ikerketaren faseen deskribapen hau, ohar metodologiko gehiagoz horniturik, honako honetan kontsulta dezake interesa duenak: GALÉ GARCÍA, Patxi: “Toponimia ikerketak”, *FLV*, XXXIX (2007), 104. zkia., 161-172.

errepresentatiborik zentzu soziologikoan, hau da, ez dira derrigor izen *erabili*enak. Nola edo hala, aurreiritzen dugu *jatorrena* bilatu behar dugula, ez erabiliena. Iritzi hori zalantzan jartzen ez dugunean, ia inkontzienteki ari gara hautu metodologiko zehatza egiten –ideologiaz zamaturik dagoena, segur aski–. Hainbat galderari erantzuna ematea komeniko da, onestasunez lan egingo badugu: Nortzuk bizi dira herri horretan?, nortzuek erabiltzen dituzte izen horiek?, nola egokitzen dituzte esaldi arruntetan?, zein hizkuntzatan txertatzen eta ahoskatzen dituzte?, nortzuek daukate *gure lekuak* izendatzeko edo bataiatzeko eskubidea?...

3. Toponimoen arautze fasea eta normalizaziorako proposamenak.

Lanaren sustatzaileek ikerketa lanaren prozedura zuzena eta emaitzaren kalitatea zainduko duen kultur erakunde bat aukeratu ohi dute. Kontrol akademiko honexek emango dio lanari nolabaiteko bermea. Erakunde akademikoek, ustez –behintzat hala egin ohi du Euskaltzaindiak–, irizpide batzuk dituzte toponimoen idazkera arauzkoa zein den erabakitzeko. Irizpide horiek, bereziak izanik ere, euskararen normalizazio korapilatsuan emandako urratsekin bat etorri ohi dira, euskal toponimiaren normalizazioa euskararen beraren normalizazioaren atal bat baita eta halaxe ulertzen ikasi behar baitugu. Gaztelania edo frantsesa bezalako hizkuntza normalizatu batean, oro har, hiztunek sistema ortografiko egokia ezagutu eta erabiltzen dute apenas desbideratzerik gabe. Hizkuntza horien akademiek emandako irizpideak ez dira zalantzan jartzen eta estatu boteretsu horien administrazioek ere, irizpide horiek onartu ez ezik, haien normalizazioa bultzatzen dute ere oso modu eraginkorrean. Euskararen egoera, tamalez, guztiz da bestelakoa. Horregatik oso ohikoa da erakunde, ikertzaile, erabiltzaile edo zale bakoitzak bere gustuko idazkerak proposatzea, hobestea edo jo-ta-su defenditzea. Sakabanatze hori gure hizkuntzaren egoera ez-normalaren ondorio da alde batetik, baina egoera horretan jarraitzeko lagungarri aktibo ere bihurtzen da, azken hau beti bilatutako helburu kontziente eta agerikoa ez bada ere.

4. Arauzko toponimia horren gizarteratzea eta normalizazioa.

Laugarren fase hau ikertzaileen eskuetatik kanpo gelditu ohi da. Jasotako informazio guztia ordenatu, mapetan kokatu, oharrak erredaktatu, arauzko proposamenak egin –guk *proposamen* deitu ohi ditugu, azken erabakia erabiltzaileen esku baitago– eta material hori guztia entregatutakoan, lana *amaitutzat* eman ohi du ikertzaileak. Ondoko fasea da, ordea, garrantzitsuena, prozesu osoaren pizgarri eta azken helburua delako. Ikerketaren emaitzak eta egindako proposamen horiek gizarteratu behar dira eta gizarteak bere egin arte, ez da gure helburua erdietsiko. Badago afera honen inguruan, intereseko ideia bat ikertzaile eta aditu guztiek etengabe buruan atxiki behar luketena. Proposatzen diren toponimo arautu hauek herritarrengandik jasotako informazioaren emaitza elaboratua dira eta, horregatik, *deboluzio* bat bezala ulertzen hasi behar dira. Informatzaile/erabiltzaile hauek izango dute azken hitza, zeren arauzko proposamenak *normalizatu* egin direla esateko, erabiltzaileen eguneroko praxian sustriak luzatu behar baitituzte. Eta horrek denbora eskatzen du.

Patxi Galé. 2008ko urria.